

Батиченко Світлана Павлівна,
кандидат географічних наук
Уліганець Сергій Іванович,
кандидат географічних наук, доцент
Мельник Людмила Вікторівна,
кандидат географічних наук

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна
e-mail: batychenko_sveta@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна, e-mail: uliganez@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна
e-mail: lysil@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІКУВАЛЬНИХ ТУРІВ

Мета. Розкриття теоретичних аспектів технології та організації лікувальних турів

Методика. В основу дослідження покладено загальнонаукові методи, а саме, аналізу та синтезу, описовий.

Результати. Розкрито дефініцію понять «лікувальний туризм» та «лікувально-оздоровчий туризм», відповідно до яких наведена структура індустрії лікувального туризму. Визначені ознаки лікувального туризму. Визначені елементи ринку лікувального туризму. Встановлено, що до переліку робіт зі створення лікувального туру (продукту, програми) входять: дослідження ринку потенційного попиту; пошук партнерів; перевірка наявності послуг і встановлення адекватності інформації, що надійшла раніше; підготовка договорів (контрактів) про співпрацю з постачальниками/реалізаторами турпродукту і ведення переговорів; інформаційно-методичне забезпечення туру; реалізація лікувальних турів споживачам; оформлення документів для здійснення подорожі; безпосереднє обслуговування туристів і контроль за наданням певної кількості та якості послуг; інші види робіт. Запропоновані основні етапи розробки лікувального туру. Наведені узагальнені заходи на конкретних етапах процесу організації та реалізації лікувального туру.

Наукова новизна. Узагальнені заходи на конкретних етапах процесу організації та реалізації лікувального туру. Розробка лікувального продукту, охоплює: маркетингові дослідження; аналіз сегментів ринку і конкурентів; запропонований споживчий попит; місця розташування курорту; кон'юнктури ринку туристичних послуг; оцінку реальних витрат на розробку, рекламу і просування послуг.

Практична значимість. На підставі вивчення міжнародного досвіду функціонування спа-курортів, для того, щоб санаторно-курортні заклади України активніше запроваджували прогресивні міжнародні принципи і стандарти лікувального туризму, нами розроблені такі узагальнені рекомендації для керівництва вітчизняних санаторно-курортних комплексів: розробити варіативні абонементи комплексних лікувальних послуг; звернути увагу на формування індивідуальних програм занять з наступним контролем інструктора; удосконалити систему лікувального сервісу новими програмами під конкретну матеріально-технічну базу; активізувати організацію ближнього туризму в умовах санаторно-курортного лікування; систематично вдосконалити мережу і розробляти нові туристичні маршрути пішохідного туризму, велотуризму, кінного туризму, маршрути теренкуру, скандинавської ходьби; розвивати пішохідний лікувальний туризм, гіпотерапію.

Ключові слова: лікувальний тур, медичний туризм, лікувальни-оздоровчий туризм, спа-туризм, wellness-туризм.

Батиченко Светлана Павловна,
кандидат географических наук
Улиганец Сергей Иванович,
кандидат географических наук, доцент
Мельник Людмила Викторовна,
кандидат географических наук

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев,
Украина, e-mail: batychenko_sveta@ukr.net
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина, e-mail: uliganez@ukr.net
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина, e-mail: lysil@ukr.net

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ЛЕЧЕБНЫХ ТУРОВ

Цель. Раскрытие теоретических аспектов технологии и организации лечебных туров.

Методика. В основу исследования положены общенаучные методы, в частности, анализа и синтеза, описательный.

Результаты. Раскрыто дефиницию понятий «лечебный туризм» и «лечебно-оздоровительный туризм», согласно которым приведена структура индустрии лечебного туризма. Определены признаки лечебного туризма. Определены элементы рынка лечебного туризма. Установлено, что в перечень работ по созданию лечебного тура (продукта, программы) входят: исследование рынка потенциального спроса; поиск партнеров; проверка наличия услуг и установления адекватности информации, поступившей ранее; подготовка договоров (контрактов) о сотрудничестве с поставщиками / реализаторами турпродукта и ведения переговоров; информационно-методическое обеспечение тура; реализация лечебных туров потребителям; оформление документов для поездки; непосредственное обслуживание туристов и контроль за предоставлением определенного количества и качества услуг; другие виды работ. Предложены основные

этапы разработки лечебного тура. Приведенные обобщенные мероприятия на конкретных этапах процесса организации и реализации лечебного тура.

Научная новизна. Обобщенные мероприятия на конкретных этапах процесса организации и реализации лечебного тура. Разработка лечебного продукта, включает: маркетинговые исследования; анализ сегментов рынка и конкурентов; предложенный потребительский спрос; места расположения курорта; конъюнктуру рынка туристических услуг; оценку реальных затрат на разработку, рекламу и продвижение услуг.

Практическая значимость. На основании изучения международного опыта функционирования спа-курортов, для того, чтобы санаторно-курорте заведения Украины активно вводили прогрессивные международные принципы и стандарты лечебного туризма, нами разработаны следующие обобщенные рекомендации для руководства отечественных санаторно-курортных комплексов: разработать вариативные абонементы комплексных лечебных услуг; обратить внимание на формирование индивидуальных программ занятий с последующим контролем инструктора; совершенствовать систему лечебного сервиса новыми программами под конкретную материально-техническую базу; активизировать организацию ближнего туризма в условиях санаторно-курортного лечения; систематически совершенствовать сеть и разрабатывать новые туристические маршруты пешеходного туризма, велотуризма, конного туризма, маршруты терренкура, скандинавской ходьбы; развивать пешеходный лечебный туризм, гипотерапии.

Ключевые слова: лечебный тур, медицинский туризм, лечебно-оздоровительный туризм, спа-туризм, wellness-туризм.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.59.14-21>

Batychenko Svitlana Pavlivna,
Candidate of Geographic Sciences

Uliganets Sergey Ivanovich,
PhD Geography, Associate Professor

Melnik Lyudmila Viktorivna,
Candidate of Geographic Sciences

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine
e-mail: batychenko_sveta@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Ukraine,
e-mail: uliganetz@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: lysil@ukr.net

FEATURES OF ORGANIZATION MEDICAL TOURS

Goal. Disclosure of theoretical aspects of technology and organization of medical tours.

Method. The study is based on general scientific methods, namely, analysis and synthesis, descriptive.

Results. The definition of the concepts "medical tourism" and "health tourism" is revealed, according to which the structure of the medical tourism industry is given. Signs of medical tourism are defined. Elements of the market of medical tourism are defined. It is established that the list of works on creation of a medical tour (product, program) includes: research of the market of potential demand; search for partners; checking the availability of services and establishing the adequacy of previously received information; preparation of agreements (contracts) on cooperation with suppliers / sellers of tourism products and negotiations; information and methodological support of the tour; realization of medical rounds to consumers; registration of documents for travel; direct service of tourists and control over the provision of a certain quantity and quality of services; other types of work. The main stages of development of a medical round are offered. The generalized actions at concrete stages of process of the organization and realization of a medical round are resulted.

Scientific novelty. Generalized measures at specific stages of the process of organization and implementation of the treatment tour. Development of a medical product, includes: marketing research; analysis of market segments and competitors; proposed consumer demand; resort locations; market conditions of tourist services; estimation of real costs for development, advertising and promotion of services.

Practical significance. Based on the study of international experience of spa resorts, in order for sanatoriums of Ukraine to more actively implement progressive international principles and standards of medical tourism, we have developed the following generalized recommendations for the management of domestic sanatoriums: to develop variable season tickets for complex medical services; pay attention to the formation of individual training programs with the subsequent control of the instructor; to improve the system of medical service with new programs for a specific material and technical base; to intensify the organization of short-distance tourism in the conditions of sanatorium treatment; systematically improve the network and develop new tourist routes of hiking, cycling, equestrian tourism, terrain routes, Nordic walking; to develop walking medical tourism, hippotherapy.

Keywords: medical tour, medical tourism, medical and health tourism, spa tourism, wellness tourism.

Постановка проблеми. Значення рекреації взагалі й туризму зокрема для населення України постійно зростає. Оздоровчий вплив туризму сприяє його широкому використанню в комплексі курортного лікування. Лікувальний або лікувально-оздоровчий туризм посідає особливе місце в системі загальноосвітніх курортно-туристичних відносин. За показником людино-днів перебування, частка в світовому туристичному обороті лікувального туризму становить менше 1%, а в структурі доходів – близько 5%. У моду входять здоровий спосіб життя, активний відпочинок

людей середнього віку. На думку експертів, споживачі такого типу будуть головними клієнтами санаторних курортів і гарантуватимуть лікувальному туризму процвітання в XXI ст.

Сьогодні на ринку туристичних послуг найбільше ціниться можливість відновлення здоров'я під час захоплюючих туристичних мандрівок. Індустрією лікувального туризму стає з 80-х років XX ст., однак історія його розвитку сягає глибини віків. Цілющі властивості природних факторів, як і раніше, валять хворих у курортні місцевості. Потоки туристів, які мандрують з лікувальними цілями, наразі ще не такі численні, як з метою відпочинку і розваг, однак вони стрімко зростають і їх географія постійно розширюється [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток лікувально-оздоровчого туризму останнім часом став предметом дослідження багатьох міжнародних організацій, вчених різних країн світу, у тому числі й вітчизняних. Так, наприклад, щорічно результати своєї роботи подають у вигляді звітів Medical Wellness Association (MWA), Global Spa Summit, SpaFinder. Серед іноземних дослідників у даній сфері працюють Патрісія Ерфурт-Купер і Малькольм Купер, Мелані Сміт і Кетрін Келлі, Жанет Д'Анжело, Джей Паркінсон та інші.

Питання організації лікувально-оздоровчого туризму в контексті розвитку курортних дестинацій розкрито у працях зарубіжних і вітчизняних учених: В.В. Баєва [1, 2], О. М. Ветитнева [3], Г.М. Заваріка [5], А.С. Кусков [7], Ю.С. Кушнірук [8], В.І. Новікової [11], М.Й. Рутинського [12, 13], Н.В. Фоменко [14] та інших.

Метою роботи являється розкриття теоретичних аспектів технології та організації лікувальних турів.

Виклад основного матеріалу. На українському ринку лікувального туризму за кількістю санаторіїв і пансіонатів із лікуванням першість належить Львівській та Одеській областям, на які припадає 45,7% їх загальної кількості в масштабі держави. Як свідчать статистичні матеріали, географія санаторно-курортних закладів України значною мірою відповідає територіально-компонентній структурі рекреаційних ресурсів і рекреаційних потреб. При цьому слід акцентувати увагу на двох групах областей: 1) лідери - Одеська (11,6%), Дніпропетровська (7,1%), Миколаївська (5,0%), Запорізька (5,3%) області; 2) аутсайтери - Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька області (менше 1%).

Поняття "лікувальний туризм" не має однозначного трактування, його метою є комплексне використання природних лікувальних факторів і рухової діяльності в лікувально-профілактичних цілях. Зрозуміло, що лікувальний і оздоровчий туризм часто поєднують через споріднену мету подорожі та реалізацію цієї мети на основі використання однієї бази. Якщо виходити із класифікації поїздок, лікувальний туризм можна умовно віднести до спеціальних видів туризму, а саме туризму з лікувальними цілями. В даний час не існує єдиної класифікації понять, що застосовуються в різних країнах для визначення лікувально-оздоровчого туризму. Наприклад, використовуються такі терміни, як оздоровчий туризм, лікувальний туризм, медичний туризм, wellness, SPA, медичний wellness. Під таку дефініцію потрапляють не тільки поїздки на курорт, а й інші поїздки з метою лікування. Останнім часом на українські курорти приїжджають дедалі більше зарубіжних туристів (в'їзний туризм) для лікування. Поїздки на курорт певної категорії громадян оплачує держава (соціальний туризм).

Лікувально-оздоровчий туризм – спеціалізований вид туризму, спрямований на відновлення здоров'я чи профілактику (попередження) захворювань. Метою є лікування, оздоровлення, рекреація і відпочинок [9]. Ще одне визначення лікувально-оздоровчого туризму дає Бабкін А. В. – «це вид туризму, який передбачає переміщення резидентів і нерезидентів в межах державних кордонів і за межі державних кордонів на термін не менше 20 годин і не більше 6 місяців в оздоровчих цілях, цілях профілактики та лікування різних захворювань організму людини». Виходячи з цього, структуру лікувального туризму схематично можна представити наступним чином (рис. 1.).

Лікувальний туризм має низку визначальних ознак:

- 1) перебування на будь-якому курорті, незалежно від захворювань, повинно бути достатньо тривалим (не менше трьох тижнів), інакше бажаного оздоровчого результату (ефекту) не досягнути;
- 2) лікування на курортах коштує дорого. Цей вид туризму розрахований переважно на заможних клієнтів, звичайно орієнтованих не на стандартний набір медичних послуг, а на індивідуальну програму лікування;
- 3) на курорти їдуть люди старшої вікової групи, коли загострюються хронічні хвороби або ослаблений організм не може справлятися із щоденними стресами на роботі і в побуті. Відповідно ці туристи роблять вибір між курортами, що спеціалізуються на лікуванні конкретної хвороби,

курортами змішаного типу, які мають загально зміцнювальний вплив на організм і сприяють відновленню сил.

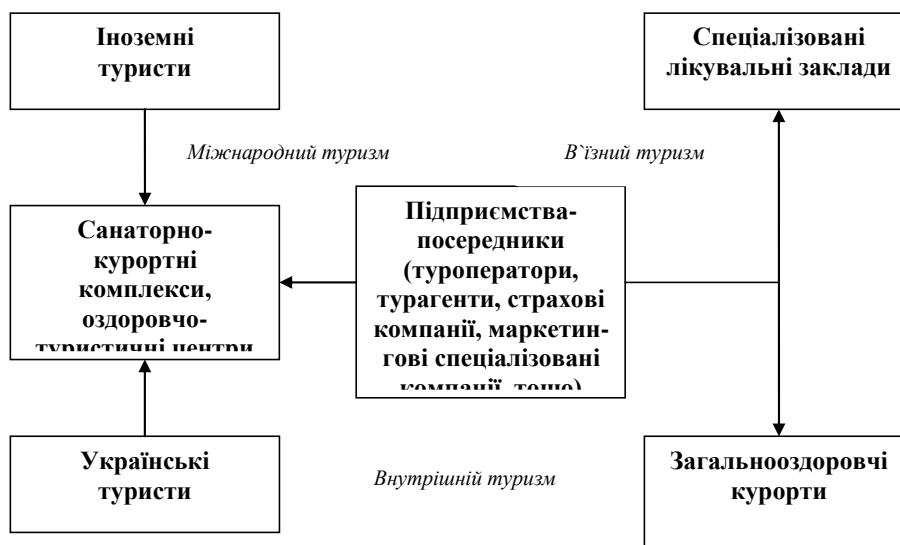

Рис. 1. Структура індустрії лікувального туризму

Останнім часом ринок лікувальних послуг зазнає змін. Традиційні санаторії і курорти перестають бути місцем лікування осіб похилого віку і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів [10]. Сучасні трансформації курортних центрів зумовлені двома обставинами. Насамперед, це пов'язано із зміною характеру попиту на лікувальні послуги. Стає модним ведення здорового способу життя, зростає кількість людей, які хочуть підтримувати добру фізичну форму і потребують відновлювальних антистресових програм. Це здебільшого люди середнього віку, які надають перевагу активному відпочинку і часто обмежені в часі. На думку багатьох експертів, споживачі такого типу будуть головними клієнтами санаторних курортів у XXI ст. [3].

Друга причина переорієнтації курортів полягає у скороченні традиційної підтримки, у тому числі фінансової, з боку органів місцевої влади і держави.

Оздоровниці вимушені диверсифікувати свій продукт, щоб вийти на нові сегменти споживчого ринку і залучити додаткових клієнтів [9]. Програми перебування на курортах стають більш різноманітними і передбачають усілякі культурні і спортивні заходи, пропонують широкий вибір лікувальних, оздоровчих і відновлювальних послуг.

Сучасний ринок лікувального туризму включає підприємства розміщення, що надають лікувальні послуги (санаторії, курортні клініки, спа-готелі), туристичні фірми (підприємства-посередники, що продають ці послуги) і самих туристів (відпочивальників). Залежно від цілей діяльності курорти можуть виконувати такі функції: санаторно-оздоровче лікування; медична реабілітація хворих; оздоровчий відпочинок і профілактика захворювань; культурно-лікувальна й дозвілєва рекреація [3, 10].

Лікувальний сервіс у санаторно-курортних закладах як спеціалізований процес спрямований на організацію відпочинку і вдосконалення здорового способу життя споживача за рахунок оплати конкретних послуг.

У зв'язку з особливостями надання сервісу сформувалися певні форми лікувальних послуг: лікувально-оздоровчі процедури, оздоровча зарядка, лікувальна фізкультура під керівництвом інструктора і самостійно, туристичні заходи (прогулянка, ближній туризм, мандрівки тощо), сонячні, водяні і повітряні ванни, рухливі ігри та ін.

До лікувальних програм для відпочивальників (туристів) включаються заходи, що можна умовно поділити на такі групи: 1) екскурсійно-інформаційні заходи: екскурсії (різні за тематикою, засобами пересування та місцем проведення); 2) культурно-видовищні заходи: відвідування концертів, театрів, фестивалів мистецтв, фольклорних програм та ін.; 3) розважальні заходи: різноманітні конкурси, анімаційні програми, атракціони, ігри, вікторини, аукціони і свята, відвідування розважальних закладів (аква- і тематичних парків) та ін.; 4) спортивно-оздоровчі

заходи: заняття різними видами спорту і навчання різним його видам; заняття оздоровчою фізкультурою; масаж і голкотерапія; різноманітні фізіопроцедури; відвідування сауни, лазні чи басейну, фітнес-центру; організація спортивних змагань, рухливих конкурсів та ігор; річкові та морські прогулянки; одно- та багатоденні походи; рафтинг, яхтинг, дарт, дайвінг, каякінг, парапланеризм, кінні прогулянки та ін.; 5) соціальні заходи: вечори і зустрічі, форуми тощо.

Формування лікувальних програм для санаторно-курортних закладів України передбачає такі сім етапів розробки лікувального продукту (рис. 2).

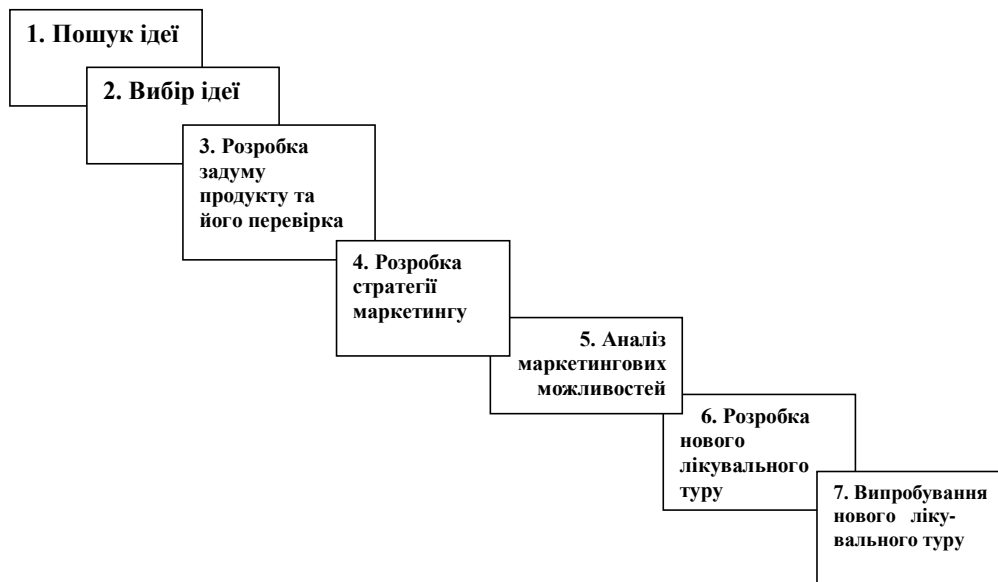

Рис. 2. Основні етапи розробки лікувального туру

Такий складний багатоступеневий процес, як розробка лікувального продукту, охоплює: маркетингові дослідження; аналіз сегментів ринку і конкурентів; запропонований споживчий попит; місця розташування курорту; кон'юнктури ринку туристичних послуг; оцінку реальних витрат на розробку, рекламу і просування послуг.

Узагальнені заходи на конкретних етапах процесу організації та реалізації лікувального туру наведені нами у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік заходів на кожному етапі розробки туру

№ з/п	Етапи	Заходи	Методи
1.	Пошук ідей (генерування ідей)	Аналіз потреб і діяльності конкурентів, досвід зовнішньої служби і результати випробування товарів	Творчі креативні методи
2.	Селекція	Формування особливостей та характеристик продукту	Перевірка ідей за допомогою оцінної матриці профільної шкали або бальних оцінок
3.	Аналіз	Аналіз потенційної економічної ефективності, здійснення інвестиційних розрахунків	Аналіз собівартості, прибутків і покриття витрат
4.	Розвиток продукту	Розвиток концепції продукту, опис основних властивостей та характеристик	Контент-аналіз, семантичний аналіз
5.	Випробування (тестування) в ринкових умовах	Перевірка результатів четвертого етапу за допомогою тестування ринку	Анкетування, панельне опитування, кабінетні дослідження
6.	Просування на ринку послуг	Розвиток маркетингових комунікацій для переконання цільової аудиторії в унікальних перевагах продукту	Зовнішня реклама, реклама у мережі Інтернет тощо.

Джерело: складено автором

Отже, тури (турпродукти) в сегменті лікувального туризму, які розробляються туроператорами, повинні відповідати наступним принципам: 1) безпека (всіх складових і на всіх етапах проходження туру); 2) комфортність (задоволення життєвих потреб в проживанні, харчуванні, транспортуванні та інших послугах на рівні, по можливості не нижчому, ніж в постійному місці проживання); 3) ергономічність (відповідність туристичного продукту (туру) та його складових фізіологічним та психологічним потребам туриста); 4) достатність послуг, що пропонуються для задоволення потреб туриста під час подорожі, для реалізації мети подорожі; 5) категоріальна відповідність (всі складові турпродукту повинні відповідати заявленому класу обслуговування); 6) конкурентоспроможність (забезпечення прибутковості в діяльності).

Важливу роль при створенні програм перебування відіграють запити туристів, оскільки тип клієнтури безпосередньо впливає на структуру лікувального туру, визначення мети та вибір курорту на мапі світу. В основу формування (проектування) туру (туристичного продукту) українських курортів повинні лягти новітні спа-технології, які поліпшують якість життя. Для цього доцільно: 1) розробити принципово нові підходи до діяльності санаторіїв на основі запозичення досвіду ринкового господарювання міжнародних курортних готелів; 2) найбільш повно задовольняти потреби споживачів (відпочивальників, гостей, туристів, рекреантів) у відпочинку та релаксаційному сервісі під час їх перебування на тому чи іншому курорті.

Одним із важливих завдань лікувального туризму є розвиток у фахівців туризму навиків і вмій проектування лікувальних програм в санаторно-курортних закладах, згідно з усталеними міжнародними стандартами.

Побудова лікувальних програм здійснюється у відповідності з принципами інтегративності й завершеності, які передбачають науково обґрунтовану і практико-орієнтовану підготовку спеціалістів за видами діяльності в санаторно-курортних закладах.

Модель лікувальної програми – це цілеспрямована підготовка фахівців до конкретного виду діяльності. В основі проектування комплексу лікувальної програми використана блочно-модульна технологія. Модуль створюється для споживачів послуг. Створення і впровадження модулів у практику вітчизняних курортів дозволить, на нашу думку, виявити переваги, ефективність формування лікувальних програм для кожного відпочивальника окремо.

На підставі вивчення міжнародного досвіду функціонування спа-курортів, для того, щоб санаторно-курортні заклади України активніше запроваджували прогресивні міжнародні принципи і стандарти лікувального туризму, нами розроблені такі узагальнені рекомендації для керівництва вітчизняних санаторно-курортних комплексів:

- розробити варіативні абонементи комплексних лікувальних послуг (з кількістю занять від 1-2 до 3-4 разів на тиждень);
- звернути увагу на формування індивідуальних програм занять з наступним контролем інструктора; в тренажерному залі проводити силові та аеробні тренінги, персональний тренінг; пропонувати різноманітні види аеробіки для різних рівнів підготовленості клієнтів, а також комбіновані тренінги для чоловіків і жінок, спрямовані на розвиток гнучкості тощо;
- удосконалювати систему лікувального сервісу новими програмами під конкретну матеріально-технічну базу;
- активізувати організацію ближнього туризму в умовах санаторно-курортного лікування; систематично вдосконалювати мережу і розробляти нові туристичні маршрути пішохідного туризму, велотуризму, кінного туризму, маршрути теренкуру, скандинавської ходьби;
- розвивати пішохідний лікувальний туризм, гіпотерапію.

Соціальними наслідками запровадження нових підходів лікувального туризму у практику функціонування санаторіїв є такі: формування у складі національної системи охорони здоров'я інноваційних функціональних підсистем лікувального туризму; підвищення рентабельності санаторно-курортної галузі за рахунок впровадження в її роботу закономірностей міжнародного туристичного бізнесу і технологій управління якістю окремих сервісних процесів.

Отже, для цього необхідна розробка нових способів організації сервісу з лікувального туризму з метою задоволення не лише вузько-лікувальних, але й загалом релаксаційно-відпочинкових потреб споживачів.

Висновки. Найпростіша дефініція поняття «лікувальний туризм» можна сформулювати як подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення та лікування.

Встановлено, що до переліку робіт зі створення лікувального туру (продукту, програми) входять: дослідження ринку потенційного попиту; пошук партнерів; перевірка наявності послуг і встановлення адекватності інформації, що надійшла раніше; підготовка договорів (контрактів) про

співпрацю з постачальниками/реалізаторами турпродукту і ведення переговорів; інформаційно-методичне забезпечення туру; реалізація лікувальних турів споживачам; оформлення документів для здійснення подорожі; безпосереднє обслуговування туристів і контроль за наданням певної кількості та якості послуг; інші види робіт.

Досліджено також, що лікувальний туризм має низку визначальних ознак: 1) перебування на будь-якому курорті, незалежно від захворювань, повинно бути достатньо тривалим (не менше трьох тижнів), інакше бажаного оздоровчого результату (ефекту) не досягнути; 2) лікування на курортах коштує дорого. Цей вид туризму розрахований переважно на заможних клієнтів, звичайно орієнтованих не на стандартний набір медичних послуг, а на індивідуальну програму лікування; 3) на курорти їдуть люди старшої вікової групи, коли загострюються хронічні хвороби або ослаблений організм не може справлятися із щоденними стресами на роботі і в побуті.

Список використаних джерел:

1. Баєв В. В. Модель управління кластером медичного туризму // Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки. 2015. – № 4. – Т. 1. – С. 21-26.
2. Баєв В. В. Характеристика структурних елементів ринку медичного туризму // Електронне наукове видання «Ефективна економіка». 2015. – № 3. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3891>
3. Ветитнев А. М. Курортное дело : Учебное пособие / А. М. Ветитнев, Л. Б. Журавлева. М.: КНОРУС, 2006. 528 с.
4. Дехтярь В. Д. Основы спортивно-оздоровческого туризма / В. Д. Дехтярь. – К: Науковий світ, 2002. – 202 с.
5. Заваріка Г. М. Курортна справа: навч. посіб. / Г. М. Заваріка. – К.: «Центр учбової літератури», 2015.
6. Курортология : підручник / О. М. Кравець, А. А. Рябев; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017.
7. Кусков А. С., Листикова О. В. Курортология и оздоровительный туризм : Учебное пособие / А. С. Кусков, О. В. Листикова. Ростов н/Д:
8. Кушнірук Ю.С. Рекреация та курортология: навчальний посібник / Рівне – 2012. – 103-104 с.
9. Любичева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) К.: Альтерпрес, 2002. 436 с.
10. Мальська М. П. Лікувально-оздоровчий туризм // Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність : Монографія / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, Н. М. Паньків. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 191-210.
11. Новикова В. І Санаторно-курортна сфера: інфраструктурна складова, стан розвитку в Україні / В. І. Новикова // Географія та туризм : наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – Вип. 16. – С. 93–102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_16_16
12. Рутинський М. Класифікація та типологія курортів // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. 2007. Вип. 34. С. 236-246.
13. Рутинський М.І. Географія лікувально-оздоровчого туризму у Західному регіоні України на межі ХІХ-ХХ ст.. Матеріали VII Міжнародної конференції «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід» (4-6 жовтня 2013р.) Львів-Тернопіль. С. 487-493.
14. Фоменко, Н.В. Рекреативні ресурси та курортология: навч. посіб. / Н.В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Список использованных источников:

1. Баев В. В. Модель управления кластером медицинского туризма // Вестник Хмельницкого национального университета. Серия Экономические науки. 2015 - № 4. Т. 1. - С. 21-26.
2. Баев В. В. Характеристика структурных элементов рынка медицинского туризма // Электронное научное издание «Эффективная экономика». 2015 - № 3. Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3891>
3. Ветитнев А. М. Курортное дело: Учебное пособие / А. Н. Ветитнев, Л. Б. Журавлева. М.: КНОРУС, 2006. 528 с.
4. Дехтярь В. Д. Основы спортивно-оздоровительного туризма / В. Д. Дехтярь. - К: Научный мир, 2002. - 202 с.
5. Заварика М. Курортное дело: учеб. пособие. / Г. М. Заварика. - М.: «Центр учебной литературы», 2015.
6. Курортология: учебник / А. Н. Кравец, А. А. Рябев; Харьков. нац. ун-т гор. хоз-ва им. А. Н. Бекетова. - Харьков: ХНУМГ им. А. Н. Бекетова, 2017.
7. Кусков А. С., листиков А. В. курортологии и оздоровительный туризм: Учебное пособие / А. С. Кусков, А. В. листиков. Ростов н / Д:
8. Кушнірук Ю. Рекреация и курортология: учебное пособие / Ровно - 2012. - 103-104 с.
9. Любичева А. А. Рынок туристических услуг (геопространственные аспекты) М.: Альтерпрес, 2002. 436 с.
10. Мальская М. П. Лечебно-оздоровительный туризм // Туризм в международном и национальном измерениях. История и современность: Монография / М. П. Мальская, М. И. Рутинский, Н. М. Паньків. Львов: Издательский центр ЛНУ им. И. Франко, 2008. С. 191-210.
11. Новикова В. И. Санаторно-курортная сфера: инфраструктурная составляющая, состояние развития в Украине / В. И. Новикова // География и туризм: наук. сб. / Киев. нац. ун-т им. Тараса Шевченко. - Киев, 2011. - Вип. 16. - С. 93-102. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_16_16
12. Рутинський М. Класифікація та типологія курортів // Вестник Львовского университета. Серия географическая. 2007. Вип. 34. С. 236-246.
13. Рутинський М.І. География лечебно-оздоровительного туризма в Западном регионе Украины на рубеже ХІХ-ХХ вв. .. Материалы VII Международной конференции «География, экономика и туризм: национальный и международный опыт» (4-6 октября 2013г.) Львов-Тернополь. С. 487-493.
14. Фоменко Н. Рекреационные ресурсы и курортология: учеб. пособие. / Н.В. Фоменко. - М.: Центр учебной литературы, 2007. - 312 с.

References:

1. Baev, VV Model of medical tourism cluster management // Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences Series. 2015. - № 4. -Vol. 1. - P. 21-26.
2. Baev, VV Characteristics of structural elements of the medical tourism market // Electronic scientific publication "Effective Economy". 2015. - № 3. Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3891>
3. Vetitnev, AM Kurortnoe delo: Uchebnoe posobie / AM Vetitnev, LB Zhuravleva. M.: KNORUS, 2006. 528 s.
4. Dekhtyar, VD Fundamentals of sports and health tourism / VD Dekhtyar. - K: Scientific World, 2002. - 202 p.
5. Zavarika, GM Resort business: textbook. way. / GM Zavarika. - Kyiv: Center for Educational Literature, 2015.
6. Kurortologiya: pidruchnyk / OM Kravets, AA Ryabev; Kharkiv. nat. un-t city. household in them. OM Beketova. - Kharkiv: KhNUMG them. OM Beketova, 2017.

7. Kuskov, AS, Listikova, OV Kurortologiya i ozdorovitel'nyi turizm: Uchebnoe posobie / AS Kuskov, OV Listikova. Rostov n / D:
8. Kushniruk, YS Recreation and balneology: textbook / Rivne - 2012. - 103-104 p.
9. Lyubitseva, OO Market of tourist services (geospatial aspects) K. : Alterpress, 2002. 436 p.
10. Malska, MP Health tourism // Tourism in the international and national dimensions. History and modernity: Monograph / MP Malskaya, MJ Rutinsky, NM Pankiv. Lviv: LNU Publishing Center named after I. Franko, 2008. S. 191-210.
11. Novikova, VI Sanatorium-resort sphere: infrastructural component, state of development in Ukraine / VI Novikova // Geography and tourism: science. zb. / Kyiv. nat. Univ. Taras Shevchenko. - Kyiv, 2011. - Issue. 16. - P. 93-102. [Electronic resource]. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_16_16
12. Rutinsky, M. Classification and typology of resorts // Visnyk of Lviv National University. The series is geographical. 2007. Vip. 34. pp. 236-246.
13. Rutinsky, MJ Geography of health tourism in the Western region of Ukraine at the turn of the XIX-XX centuries. Proceedings of the VII International Conference "Geography, Economics and Tourism: National and International Experience" (October 4-6, 2013) Lviv-Ternopil. Pp. 487-493.
14. Fomenko, NV Recreational resources and balneology: textbook. way. / H.B. Fomenko. - Kyiv: Center for Educational Literature, 2007. - 312 p.

Надійшла до редколегії 08.11.2020